

MUNI
FSS

Trestní represe a penologie

Kriminologie (BSSb1166), 16. 12. 2024

Vendula Divišová, FSS MU

Struktura

- základní koncepty / témata
- filozofie trestání
- vývoj trestní politiky
- ukládání trestů v ČR

Trestní represe (základní východiska)

- otázka postihu škodlivého chování (ale i preventivní funkce) - následuje **kriminalizaci**
- **system trestní represe** – činnost policie, SZ, soudů a vězeňské služby
- trestněprávní řešení společensky nežádoucího jednání je **ultima ratio** (zločin x deviace) - klíčová otázka - co je to zločin?
- **zásada trestního řízení** - odhalování a objasňování TČ + předcházení trestné činnosti a výchova k dodržování zákonů a pravidel občanského soužití
- otázka účinnosti represivních opatření (odhalování x stíhání x náprava)

Trestní represe (základní východiska)

- trestní politika (kriminální politika)
 - *„souhrn opatření trestněprávní povahy, kterými společnost reaguje na kriminalitu s cílem tento nežádoucí jev kontrolovat, omezit a potlačit. Trestní politika státu je konkretizována především v jeho trestní legislativě hmotněprávní i procesní, v systému a uspořádání orgánů a institucí zajišťujících uplatňování trestněprávních norem i v praktické činnosti těchto subjektů.“*
- širší cíle: kontrola zločinu (*crime control*) x spravedlivý proces (*due process*)

Filozofie trestání

- cílem: potrestání již spáchaného zločinu x předejití budoucího zločinu (ochrana společnosti)
- ***Jak určovat přiměřenost trestu?*** (skutek x pachatel x škoda)
- hlavní napětí: právo pachatele nebýt potrestán víc, než si zaslouží (zásada subsidiarity) x ochrana společnosti
- tři základní filozofie trestání: **odstrašení - retribuce - rehabilitace**
 - další cíle: zneschopnění / (veřejné) odsouzení

STRUČNÁ HISTORIE TRESTÁNÍ

- trestání původně rychlé, drsné a veřejné
- omezená snaha o nápravu pachatele (x konec 18. století → 50.-60. léta)
- 70. léta 20. st. - návrat retributivního přístupu

Teorie odstrašení

- utilitarismus - C. Beccaria, J. Bentham - lidé jako racionální, svobodná vůle, maximalizace užitku
- cílem odstrašit (potenciální) pachatele - zvažování zisků/nákladů
- **individuální** odstrašení x **generální prevence** (exemplární tresty)
- důležitým faktorem publicita - odstrašující i vedlejší účinky trestání
- co je odstrašujícím faktorem? - uložený trest x pravděpodobnost dopadení/ odsouzení
- problematique prokázat, zda odstrašení funguje (individuální vnímání, racionální x impulsivní zločiny)

Teorie odplaty (retribuční)

- vychází z klasické kriminologie (svobodná vůle)
- cílem potrestat za již spáchaný zločin
- **pomsta** = určité jednání (újma) si **zasluhuje určitý trest** („oko za oko...“)
 - trest smrti - typický příklad retributivního trestání
- signál, že společnost trestné činy odsuzuje (publicita)
- jak změřit újmu? (následek x úmysl)
- vzestup v 70. a 80. letech 20. století
- model: „just deserts“ (zasloužený trest) - cílem i ochrana pachatele

Nápravná teorie (rehabilitační)

- předpoklad, že **se lidé mohou změnit** → cílem, aby se z jedince stal lepší a produktivnější člen společnosti
- větší podpora - konec 18., začátek 19. st. - zároveň rozšíření instituce vězení (disciplína)
- postupně větší důraz na expertízu (medicína, psychologie, psychiatrie)
- riziko: pachatel vystaven libovůli orgánů trestní justice (kdy je napraven? → neomezené tresty odnětí svobody)
- zlatý věk - po WWII, od 70. let diskreditace rehabilitačního přístupu
- návrat s restorativní justicí (cílem náprava vztahů ve společnosti)

Vylučovací teorie (eliminační)

- trest jako cesta k dočasné nebo trvalé **izolaci pachatele od společnosti**
- dva cíle – chránit společnost před pachatelem + způsobit pachateli citelnou újmu, která nakonec může vést k jeho nápravě
- různé formy – trest odnětí svobody, sociální exkomunikace, vyhnanství, vyhoštění
- krajní prostředky – doživotní odnětí svobody a trest smrti
- odsouzení tzv. na neurčito (dle míry nápravy a nebezpečnosti)

Kompenzační teorie (restituční)

- kritika přílišné represe jako neefektivní
- **náprava škod a sociálních vztahů** – odstranění následků TČ a odškodnění jeho obětí
- důležitou součástí – alternativní tresty a jednání pachatele s poškozeným (mediace)
- významně posiluje postavení poškozeného v trestním řízení
- specifická podoba – tzv. **restorativní justice**

Kompenzační teorie: Restorativní justice

- zločin je především újmou způsobenou pachatelem oběti a spol. hrozbou
- komplexní posouzení škody způsobené oběti
- cílem **odstranění vzniklé škody** (x potrestání, převýchova, odstrašení)
- aktivní spolupráce pachatele na náhradě způsobené škody
- dobrovolná spolupráce oběti
- primárním způsobem řešení – **vyjednávání**

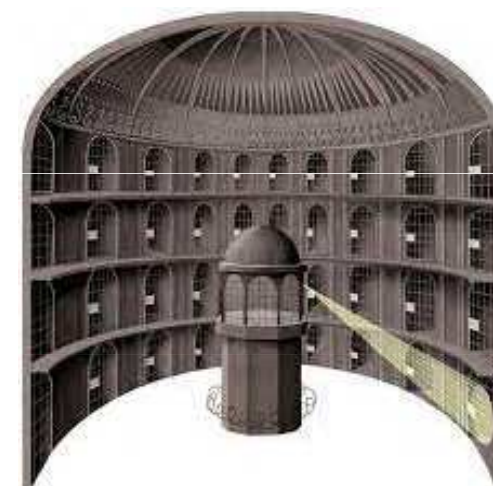
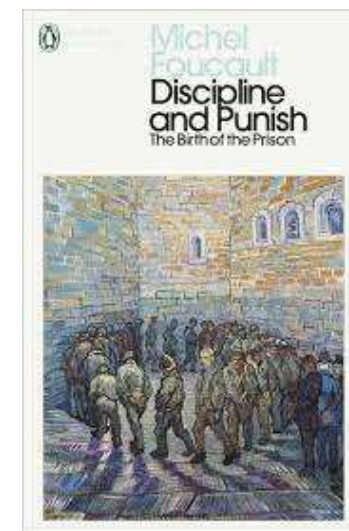

Ukládání trestů

- Velká Británie, Criminal Justice Act 2003, Section 142
- Any court dealing with an offender in respect of his offence must have regard to the following purposes of sentencing:
 - the punishment of offenders
 - the reduction of crime (including its reduction by deterrence)
 - the reform and rehabilitation of offenders
 - the protection of the public, and
 - the making of reparation by offenders to persons affected by their offences

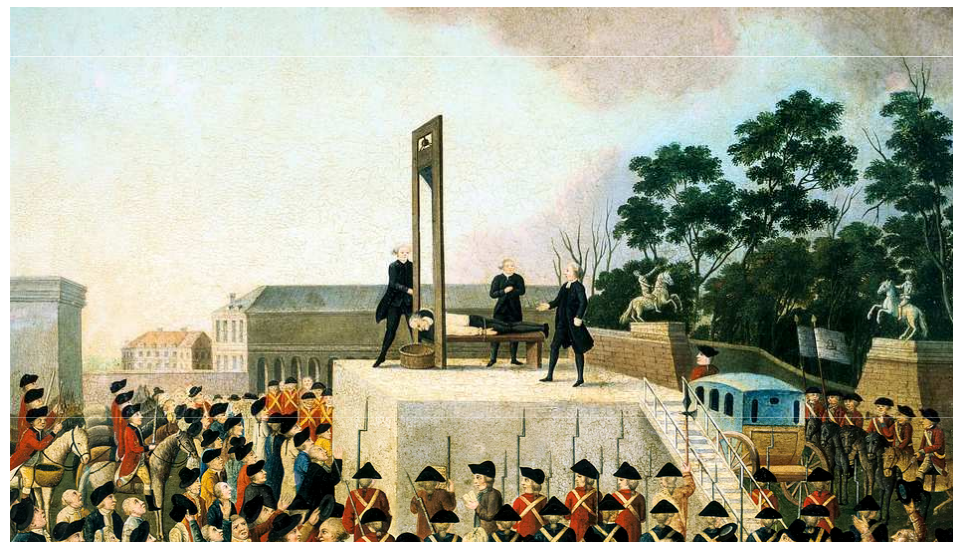
Vývoj trestního systému

- Michel Foucault - *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (1977)
- preindustriální společnosti - tvrdé fyzické tresty (tělo pachatele)
 - obřady, rituály spojené s výkonem trestu (veřejné popravy)
- industriální kapitalistické společnosti - více regulované trestání
 - cílem nejen potrestat zločin, ale změnit pachatele (duše)
 - instituce vězení - disciplína a neustálý dohled („Panoptikon“)
 - role expertízy
 - trestání odráží fungování moci v moderní společnosti

Vývoj trestní politiky

- původně zákon a pořádek záležitostí suveréna (král)
- 18. a 19. století - monopol státu na kontrolu zločinu a trestání
- trestání bylo **retributivní a drsné**
- demokratizace - veřejný zájem („společenský kontrakt“)
- 1. pol. 20. století - pokles zločinu a násilí - chápáno jako institucionální úspěch = vysoká míra neformální sociální kontroly!

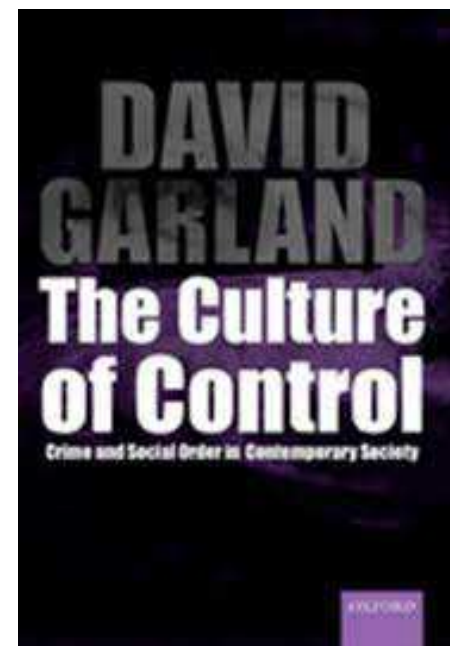

Rehabilitativní ideál: vzestup a diskreditace

- „penal welfarism“ (od 90. let 19. st., vrchol 50.-60. léta 20. století)
- **zločin jako sociální problém** (otázka socializace, přizpůsobení jedince)
- předpoklady: sociální reforma + **blahobyt** sníží výskyt zločinu
- stát zodpovědný za pachatele (vnímán i jako klient)
- **rehabilitace** pachatele (individuální přístup vzhledem k převýchově - odsouzení na dobu neurčitou, kriminologický výzkum, expertíza, sociální práce...) x prostor pro libovůli!
- 60. léta - zvyšující se míra zločinu, recidivy („nothing works“ sentiment)

Kultura kontroly

- zločin jako **normální sociální fakt** (absence) sebe-kontroly, ale zároveň zločinec jako jiný, nebezpečný
- teorie rutinních aktivit, situační prevence, teorie racionální volby
- důraz na **oběť** (restorativní justice) a **ochranu veřejnosti** (x pachatel)
- cílem trestu: **retribuce, odstrašení** → nové cíle: snížení rizik a strachu ze zločinu (zvýšení kontroly, dohledu)
- politika nulové tolerance, „trestní populismus“, emoce (strach, vztek, fascinace), soukromé subjekty, „community policing“

Ukládání trestů v ČR

- pojem účel trestu už není v TZ zakotven - české trestní právo založené na smíšené teorii trestání (spojuje ochranné, nápravné a generálně preventivní působení trestu)
- **základní zásady trestání a ukládání ochranných opatření:**
 - zásada zákonnosti
 - zásada přiměřenosti
 - zásada individualizace použitých sankcí
 - zásada personality sankce
 - zásada neslučitelnosti určitých druhů sankcí u téhož pachatele
 - zásada humanity sankcí

Ukládání trestů v ČR

- Druhy trestů (Trestní zákoník, §52)

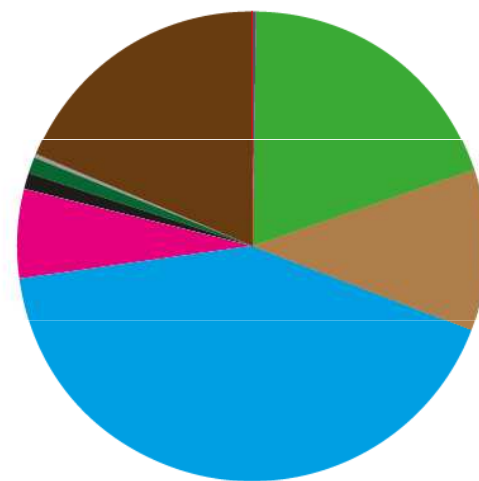
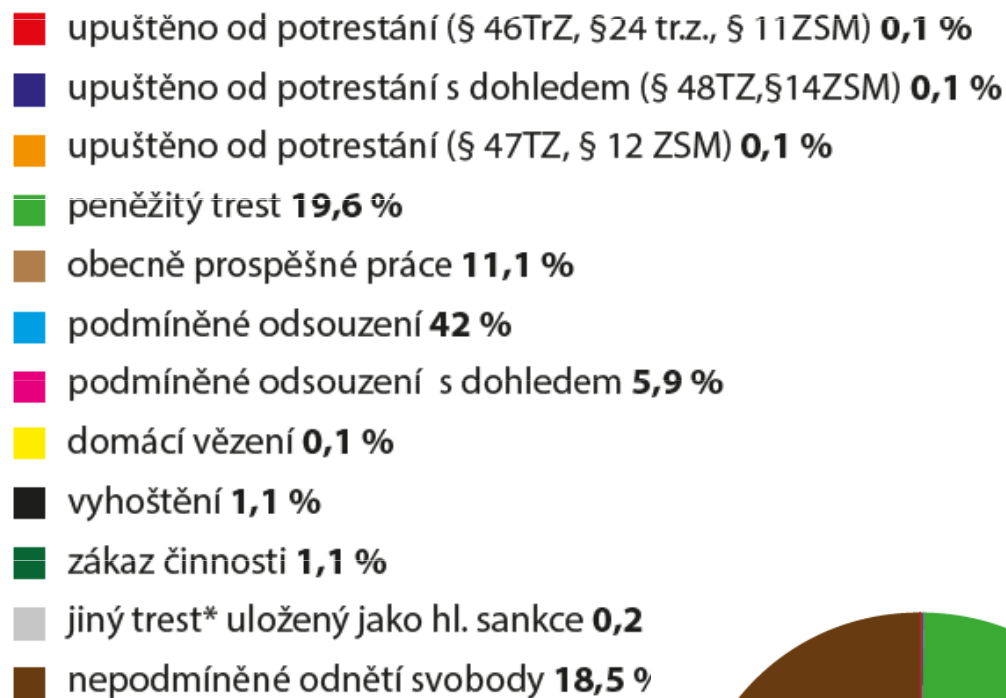
odnětí svobody	zákaz držení a chovu zvířat
domácí vězení	zákaz pobytu
obecně prospěšné práce	zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce
propadnutí majetku	ztráta čestných titulů nebo vyznamenání
peněžitý trest	ztráta vojenské hodnosti
propadnutí věci	vyhoštění
zákaz činnosti	

Ukládání trestů v ČR

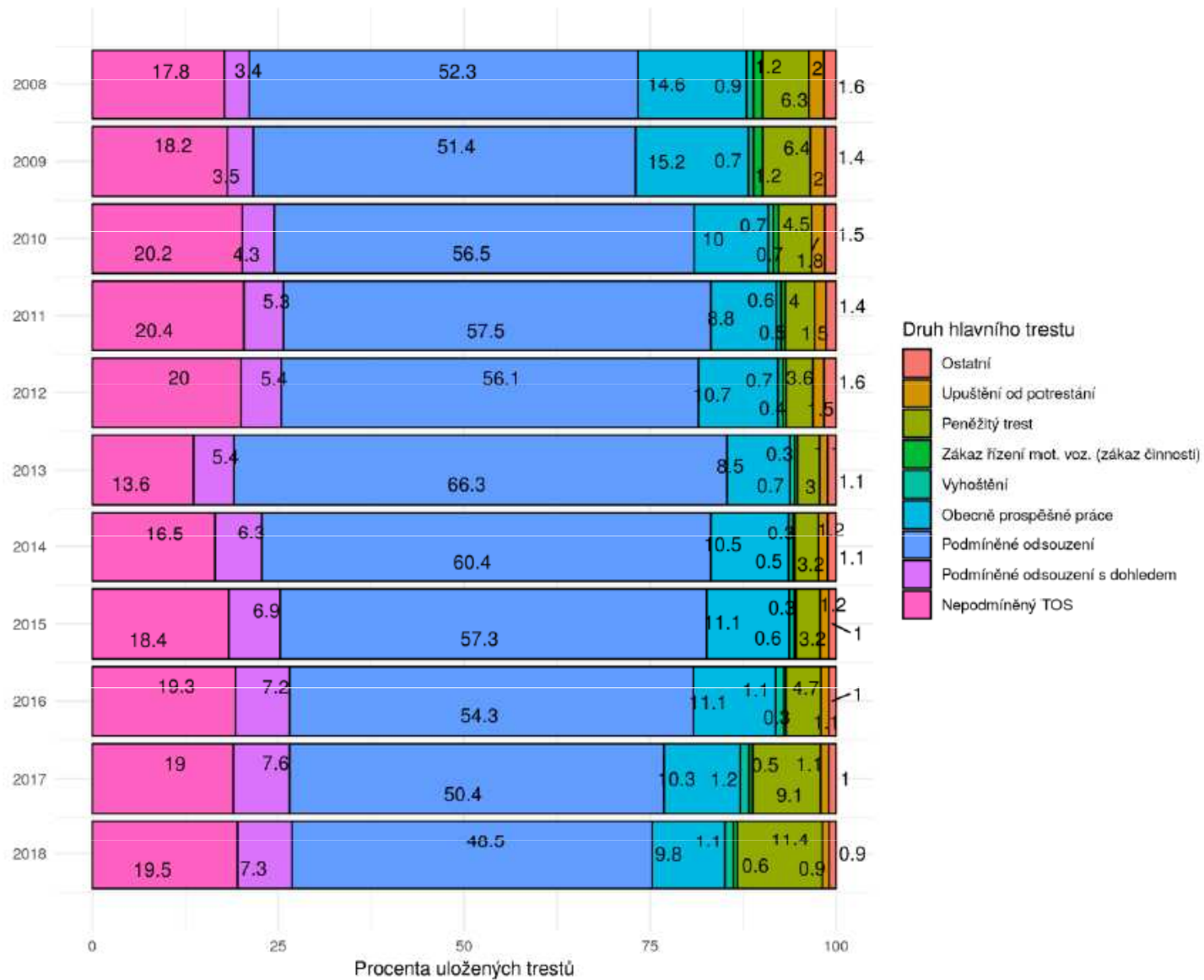
- **trest odnětí svobody** - nepodmíněné x podmíněné odsouzení k TOS (s dohledem)
- potíže s efektivitou trestu odnětí svobody → **alternativní tresty**
- výhody – ekonomické, penitenciární, kompenzační, trestně-politické
- typy alternativních trestů: *podmíněné odsouzení* (s dohledem) / *obecně prospěšné práce* / *peněžitý trest* / *trest domácího vězení* / *trest zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce* (a další)
- alternativy k potrestání - (podmíněné) upuštění od potrestání (s dohledem / za současného uložení ochranného opatření / zabezpečovací detence)

Ukládání trestů v ČR

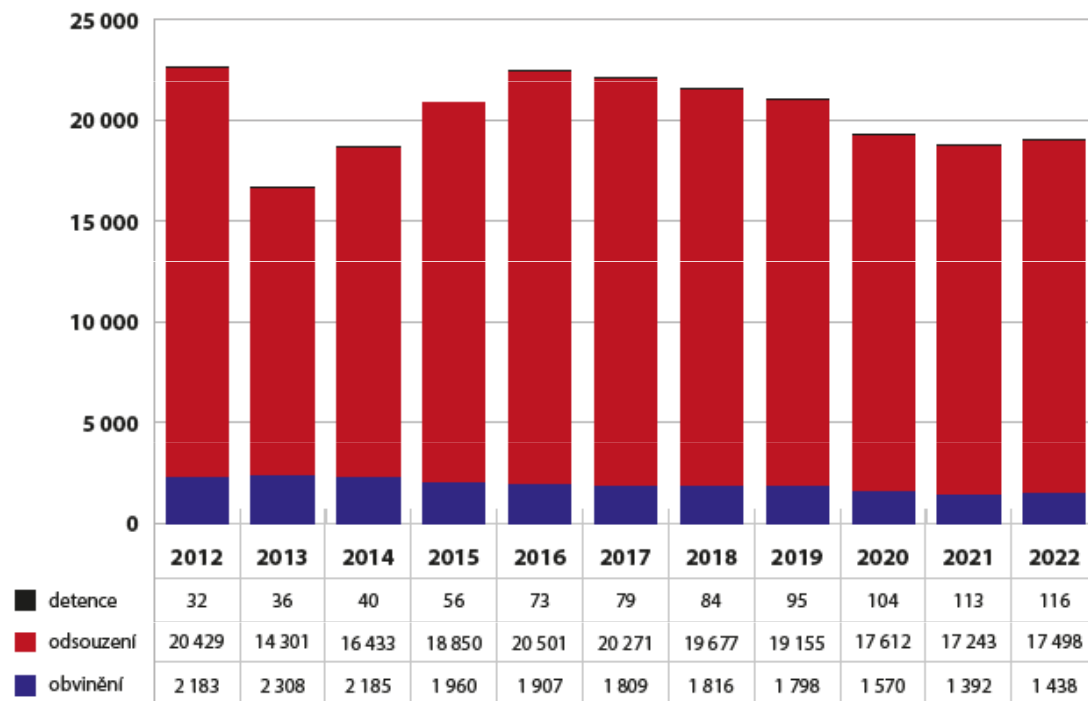
- nejčastější trest - podmíněný TOS a nepodmíněný TOS
- dále peněžitý trest, obecně prospěšné práce, podmíněný TOS s dohledem (vzrůstající trend)
- od 2016 - nárůst peněžitého trestu

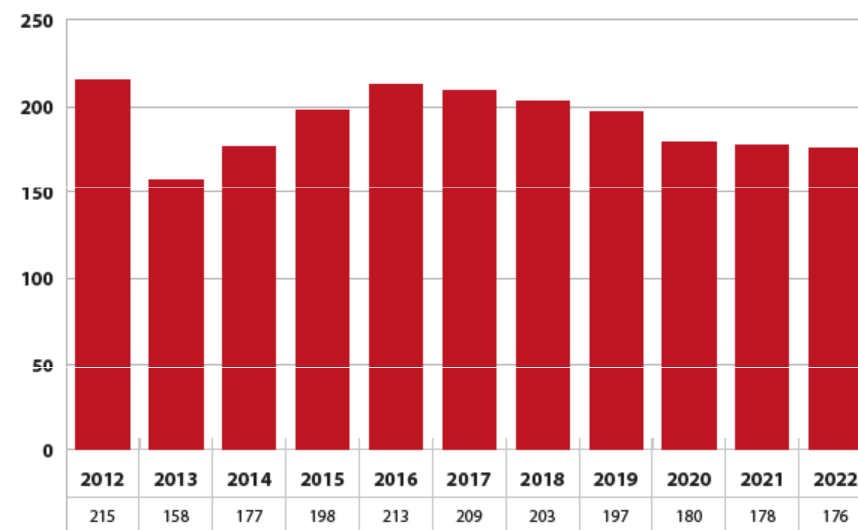
Graf X. 7: Uložené hlavní tresty v letech 2008 až 2018¹⁹

Graf 31: Vývoj počtů vězňených osob v ČR k 31. 12. příslušného roku v absolutních číslech

Graf 30: Vězněné osoby v ČR na 100 000 obyvatel

Odklony (alternativní způsoby trestního procesu)

- zvláštní způsoby trestního řízení, alternativní ve vztahu k standardnímu projednání věci v hlavním líčení (**zpravidla bez soudního projednání tr. věci**)
- důraz na **zájmy poškozeného**
 - podmíněné zastavení trestního stíhání
 - narovnání
 - trestní příkaz
 - podmíněné odložení podání návrhu na potrestání
 - odložení věci za současného schválení narovnání
 - odstoupení od trestního stíhání (u mladistvých)
 - dohoda o vině a trestu
- **mediace** - mimosoudní řešení následků TČ mezi obětí a pachatelem

Trest odnětí svobody

- klesající kriminalita x vězeňská populace
- vysoký počet vězeňské populace – délka trestů, výkon několika TOS a časté ukládání podmíněných trestů bez dohledu
- ve vztahu k prvopachatelům užívány výjimečně (do 5 %)
- nástup nejčastěji z důvodu nepodmíněného TOS (postupné snižování), dále nařízení výkonu původně podmíněného TOS (zvyšuje se podíl!) a přeměna OPP
- více než polovina odsouzených (55,1 %) vykonává více než jeden TOS

NSZ ČR

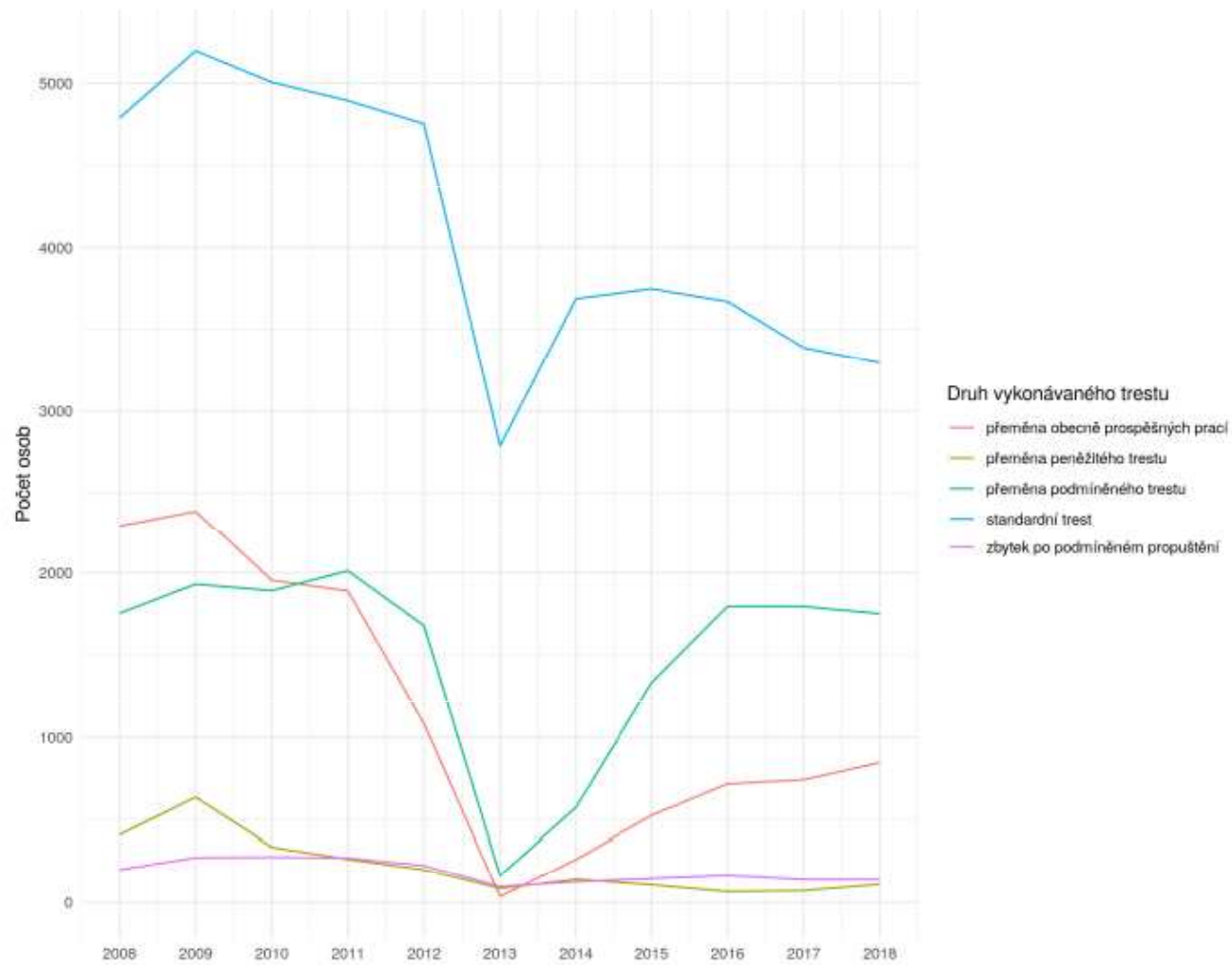
Zvláštní zpráva
„Věznice“

V Brně dne 21. října 2019
4 NZN 602/2019

Graf X. 3: Vývoj počtu vězňů v letech 2008 až 2018¹⁴

Graf X. 10: Nástupy podle druhu trestu 2008 až 2018

Tabulka X. 1: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody (NEPO TOS) podle trestných činů (2016 až 2018)¹⁵

Trestný čin	Procento z odsouzených k NEPO TOS	Průměrná délka NEPO TOS v měsících	Procento délky NEPO TOS z odsouzených k NEPO TOS	Procento odsouzených za tento trestný čin, kterým byl uložen NEPO TOS
Krádež (§ 205)	33.47	13.52	22.04	30.25
Maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání (§ 337)	19.4	6.16	5.82	27.17
Zanedbání povinné výživy (§ 196)	8.11	8.28	3.27	11.6
Nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy (§ 283)	6.92	47.48	15.99	27.33
Porušování domovní svobody (§ 178)	4.4	14.26	3.06	21.78
Loupež (§ 173)	4.2	48.62	9.95	45.9
Podvod (§ 209)	3.59	37.63	6.58	12.34
Ublížení na zdraví (§ 146)	1.74	17.74	1.5	6.92
Ohrožení pod vlivem návykové látky (§ 274)	1.62	10.28	0.81	1.57
Těžké ublížení na zdraví (§ 145)	1.48	55.46	3.99	28.72
Vydírání (§ 175)	1.46	32.62	2.31	23.1
Výtržnictví (§ 358)	1.16	9.47	0.53	5.35
Znásilnění (§ 185)	1.04	60.76	3.07	46.1
Vražda (§ 140)	0.95	150.86	7	93.28

Trest odnětí svobody - řešení?

- zaměřit se na délku TOS (x frekvence ukládání)
- snížení trestních sazeb - zejména u drogové a majetkové TČ
- dekriminalizace - omezené možnosti řešení problému
- novelizace v oblasti ukládání trestů (zamezit kumulaci několika TOS)
- širší použití alternativních trestů (zejm. peněžitý trest) - zvláště pokud nahradí podmíněný TOS
- v menší míře využití odklonů v trestním řízení (podm. zastavení tr. stíhání, narovnání)